

Гончар Ю. В.,*аспірантка кафедри теорії та історії права та держави,
Навчально-наукового інституту права**Київського національного університету імені Тараса Шевченка**ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-5344-684X>*

ВИМОГИ ФОРМАЛЬНОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ПРАВА У СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ВІДНОСИН

Анотація. У статті наголошено на необхідності переосмислення домінуючого вузького підходу до розуміння формальної визначеності у національній юридичній науці та запропоновано широкий підхід до її розуміння. Обґрунтовано авторське бачення вимог формальної визначеності, до яких віднесено формальні, юридико-технічні та процедурні вимоги. З'ясовано їх змістовну складову та значення для нормотворчості, правозастосування, правової інтерпретації, передбачуваності, стабільності та ефективного функціонування права у сфері публічних відносин.

Ключові слова: право, правове регулювання, публічні відносини, формальна визначеність, вимоги формальної визначеності, формальні вимоги, процедурні вимоги, юридико-технічні вимоги.

Постановка проблеми. У національній правовій доктрині домінуючим є вузький підхід до розуміння формальної визначеності, відповідно до якого її сутність обмежується лише вимогою щодо обов'язкового закріплення нормативного припису у формалізованому (писаному) джерелі права. Такий підхід акцентує увагу на зовнішньому виразі нормативного припису, не охоплюючи такі важливі аспекти як визначеність змісту (точність, конкретність, чіткість, тощо) норм права, їх стабільність, внутрішня узгодженість та передбачуваність правозастосування.

Особливого значення формальна визначеність має у сфері публічних відносин, адже саме вона забезпечує правову визначеність статусу суб'єктів владних відносин, межі втручання держави в процес життєдіяльності суспільства та особливостей публічно-правових відносин.

Дослідження вимог формальної визначеності створює можливість дослідити її концептуальні засади, її вплив на правову систему, правове регулювання, правотворчу та правозастосовну діяльність, а також підвищити ефективність праворегулювання та правозастосування, обґрунтувати шляхи вдосконалення їх механізмів, особливо у сфері публічно-правового регулювання.

Метою цієї статті є здійснення комплексного теоретичного дослідження щодо розуміння вимог формальної визначеності у сфері публічного права. Досягнення цієї мети, на нашу думку, потребує вирішення наступних завдань:

- аналіз існуючих доктринальних підходів до виокремлення вимог формальної визначеності;
- обґрунтування авторського бачення вимог формальної визначеності;
- з'ясування змістовної складової вимог формальної визначеності у досліджуваній сфері.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження вимог формальної визначеності має загальнотеоретичний характер та полягає

у визначенні певних її аспектів у працях науковців-теоретиків. З огляду на багатоаспектний характер правової визначеності предметом наукового аналізу стали певні її сторони, пов'язані саме з формальною визначеністю. Так, Ю.І. Матвеевою досліджено юридико-технічні вимоги визначеності до нормативно правового акта та техніки нормопроєктування, хоча дослідження інших вимог формальної визначеності, а саме: формальних та процедурних вченою не приділено уваги [1, с. 85-120]; у дисертаційному дослідженні Г. З. Остапенко комплексно досліджено формальні та процедурні вимоги формальної визначеності, які забезпечують легальність права, а також наголошено на важливості змістовної складової нормативно правового акта, проте відсутнє змістове обґрунтування зазначених вимог [2, с. 54-71]; В. О. Панкратова акцентує увагу на змістовних вимогах до нормативно-правового акта та процедурних аспектах прийняття нормативно-правового акта в контексті вимог визначеності, проте не досліджує формальних вимог визначеності [3, 57-104]; С. П. Погребняк наголошує на процедурних вимогах формальної визначеності, не приділяючи уваги формальним та процедурним вимогам формальної визначеності [4, с. 42-53]. Згадані науковці у своїх роботах обирають предметом дослідження лише одну з груп вимог формальної визначеності (формальні, процедурні, юридико-технічні) або стисло обґрунтовують зазначені вимоги. На нашу думку, для з'ясування значення та впливу формальної визначеності на правове регулювання, правотворчу та правозастосовну діяльність у сфері публічно-правових відносин необхідно здійснити комплексне дослідження вищевказаних вимог формальної визначеності.

Основний матеріал. Підвищення ролі приватно-правового регулювання не викликає втрати наукового інтересу до публічної сфери, адже вони є взаємопов'язаними та взаємозалежними. Розвиток публічного регулювання, що забезпечується державою з метою захисту публічних інтересів не лише держави, а і суспільства обумовлює дієвість приватно-правового впливу, захисту прав і свобод людини як вищої соціальної цінності, впливу інститутів громадянського суспільства на діяльність держави. Запровадження ефективних механізмів регулювання взаємодії суб'єктів публічного права сприяє зміцненню довіри громадян до органів влади, що є основою стабільного розвитку держави [5, с. 43].

Обґрунтування особливостей формальної визначеності права у сфері публічних відносин, на нашу думку, потребує з'ясування доктринальних підходів до формальної визначеності права як засобу правового впливу.

Необхідно зазначити, що у сучасній правовій доктрині відсутній комплексний підхід до визначення формальної ви-

значеності на категоріальному рівні та системи її вимог. На нашу думку, вимоги формальної визначеності – це критерії, дотримання яких забезпечує проектування та прийняття якісного нормативно-правового акту, послідовність нормотворчої та правозастосовної діяльності, а також належне функціонування права у тому числі і у сфері публічно-правових відносин. Складний, багаторівневий характер досліджуваної категорії обумовлює відсутність єдності науковців у її сприйнятті. Як правило вчені приділяють увагу дослідженню одного з рівнів формальної визначеності права.

Так, Є. О. Романюк акцентує увагу на вимогах, які впливають з формальної визначеності, а саме: чіткість правової норми та умов, за яких здійснюється обмеження чи позбавлення права, інтересу чи свободи; обов'язковість промудрації нормативно-правових актів; заборону внесення непередбачуваних змін до законодавства [6, с. 95–98].

Грунтовне дослідження вимог нормотворчої діяльності, а саме змістовних та процедурних вимог, здійснено Ю.І. Матвеевою та В.О. Панкратовою. Проте в дослідженнях вчених відсутній аналіз таких важливих вимог до нормативно-правового акту, як його форма, структурна побудова, вимоги щодо оформлення реквізитів та вимоги щодо належного суб'єкта правотворчості, а без дотримання зазначених вимог письмовий документ не спроможний бути джерелом права [1, с. 85-120; 3, с. 57-104].

У свою чергу, С. П. Погребняк наголошує на процедурних вимогах формальної визначеності, до яких відносить обов'язкове оприлюднення актів, заборону зворотної сили актів, розумну стабільність права, послідовну правотворчість; надання достатнього часу для змін у системі правовідносин, викликаних прийняттям нового закону [4, с. 42–53]. Л. О. Макаренко доходить висновку, що зрозумілість та чіткість правових норм – це не ознака формальної визначеності, а вимога, яка зумовлює ефективність дії права [7, с. 103], з чим ми погодитись не можемо, оскільки будь-яка вимога формальної визначеності є умовою ефективності, хоча має самостійне значення як важлива ознака формальної визначеності права.

Г.З. Остапенко зазначає, що для легальності права важливим є як дотримання формальних вимог, пов'язаних із формою права, суб'єктом нормотворчості та процедурою здійснення нормативної діяльності, так і змістове наповнення, яке має відповідати принципам права, правам та свободам людини та громадянина, оскільки має безпосереднє значення для забезпечення правової безпеки та правової стабільності [2, с. 56–57].

Повністю погоджуємось із думкою С. Головатого, який наголошує на важливості змістовної складової норми закону (чіткості, передбачуваності) для визнання правила поведінки правом [8, с. 344], адже ще Лон Фуллер у науковій праці «Мораль права» наголошував не лише на змістовних вимогах до закону, а й на процедурних. Зокрема, він виокремлював такі вимоги, як:

1) загальність закону, під якою вчений розумів безособовість дії закону, норми якого мають застосовуватися до загальних категорій і не містити власних імен. Загальність закону забезпечується положеннями конституцій, які позбавляють чинності закони, націлені на конкретно визначених осіб;

2) промудрація закону забезпечує поінформованість громадян про межі дозволеної поведінки, можливість публічної критики закону, а також можливість встановлення факту порушення законодавства органами чи посадовими особами, які уповноважені застосовувати ці закони;

3) неприпустимість зворотної сили законів, оскільки «говорити про регулювання чи керування поведінкою сьогодні за допомогою правил, які будуть ухвалені завтра, — це чисте безглуздя»;

4) ясність закону, яка полягає у послідовності та зрозумілості правил поведінки;

5) недопущення суперечностей у законі, під якою Л. Фуллер розумів порушення базового закону логіки, а саме закону тотожності, відповідно до якого А не може бути не-А;

6) заборона законів, приписи яких є неможливими для виконання у реальному житті;

7) незмінність законів впродовж тривалого часу, що полягає у забороні надмірно частих змін законодавства, оскільки зазначене перешкоджає досягненню стабільності;

8) законність дій посадових осіб вимагає, щоб усі посадові особи або органи, уповноважені застосовувати закон, повинні діяти лише за принципом «дозволено те, що прямо передбачено законом» [9, с. 120-130].

Аналізуючи наведені підходи можемо дійти висновку, що у національній юридичній науці відсутній комплексний підхід щодо виокремлення вимог формальної визначеності. Здебільшого науковці виокремлюють «одиничні» вимоги, такі як: однозначність, чіткість, точність, прозорість, конкретність, обов'язковість оприлюднення нормативно-правового акту тощо та зосереджують свою увагу на дослідженні змістовних вимог до нормативно-правового акту. Проте такі підходи вважаємо неповними, оскільки вони не відображають сутності та багатогранності формальної визначеності. Виходячи із зазначеного вважаємо за необхідне обґрунтування більш широкого та повного підходу до з'ясування вимог формальної визначеності та їх систематизації. На наш погляд, доцільним є виокремлення формальних, юридико-технічних і процедурних вимог, що є характерними для публічно-правової сфери.

Формальні вимоги характеризують «зовнішній» аспект права та націлені на його об'єктивацію. Їх дотримання забезпечує можливість правила поведінки бути джерелом (формою) права. До цієї групи правомірно включити наступні вимоги: вимоги до форми права, пов'язані із способом виразу держаної волі ззовні та об'єктивізацією правових приписів; вимоги до структури нормативно-правового акту, пов'язані із послідовністю, системністю та логічністю викладу правових приписів у нормативно-правовому акті та вимоги до суб'єкта нормотворчості, пов'язані із фактом наявності у конкретно визначеного суб'єкта можливості прийняти (ухвалити) той чи інший акт.

Вимога до форми права пов'язані із способом вираження з-зовні держаної волі, юридичних правил поведінки. А сама «форма права» розуміється як засіб об'єктивізації норм права. Для країн, що належать до континентальної правової сім'ї найпоширенішою формою об'єктивізації права є нормативно-правовий акт. Під нормативно-правовим актом розуміється офіційний документ, прийнятий (виданий) суб'єктом правотворчої діяльності в установленому Конституцією України та (або) законом порядку у письмовій формі, який містить норму (норми) права і розрахований на неодноразову реалізацію [10].

Вимога до структурної побудови нормативно-правового акту. Структура правової системи характеризується самостійністю та постійністю, що відображає характер права та рівень розвитку правової системи. Зрештою, зміст права обумовлюється соціальним призначенням права в суспільстві. Внаслідок цього

його структура має системний характер. Якщо брати до уваги принцип верховенства права, то права і свободи особи повинні бути в центрі уваги законодавця при формуванні законодавчої структури за допомогою норм і законодавчих прийомів, ці норми повинні служити закріпленню, гарантуванню і реалізації права і свободи громадян і особи.

Вимоги до суб'єкта нормотворчості пов'язані із фактом наявності у конкретно визначеного суб'єкта правомочності прийняти (ухвалити) той чи інший акт.

Під юридико-технічними ми розуміємо вимоги, пов'язані із «внутрішнім» аспектом права та націлені на забезпечення його можливості бути регулятором суспільних відносин. До цієї групи включаємо правила, яким повинні відповідати первинні елементи нормативно-правового акту – норми права, а саме: власне юридичні вимоги, що характеризують нормативно-правовий акт як джерело права та пов'язані з його нормативністю, загальнообов'язковістю, повнотою та конкретністю; мовні вимоги щодо лінгвостилістичних та структурно-жанрових засобів закріплення нормативного матеріалу та логічні вимоги, пов'язані із доцільністю, послідовністю, узгодженістю, послідовністю норм права та дотриманням вимог формальної логіки.

Під *нормативністю* прийнято розуміти здатність права бути ефективним регулятором суспільних відносин, що відображається у спрямованості права на регулювання суспільних відносин, неперсоніфікованості та можливості багаторазового застосування права.

Загальнообов'язковість права полягає у тому, що право є обов'язковим до виконання не лише громадянами, але і державними органами і посадовими особами, які від імені держави здійснюють управління суспільством. Загальнообов'язковість органічно пов'язується з державною забезпеченістю та охороною права з боку держави [11, с. 54].

Під *повнотою* з точки зору формальної визначеності права слід розуміти такий виклад норми права, який не залишає невирішених питань, необхідних для дієвості норми права [12, с. 96].

Конкретність означає, що правові норми повинні визначати найбільш конкретно правовідносини, до яких застосовується той чи інший нормативний припис та конкретно визначати механізм реалізації зазначеної норми права [13, с. 196].

Мовні вимоги торкаються лінгвостилістичних та структурно-жанрових засобів закріплення нормативного матеріалу. Важливість використання належної мови та стилю побудови нормативно-правового акту підтверджується закріпленням вимог щодо мови нормативно-правового акту у Законі України «Про правотворчу діяльність». Стаття 35 цього закону передбачає, що нормативно-правові акти викладаються державною мовою з використанням офіційно-ділового стилю, для якого характерні: нейтральність і стриманість, відсутність емоційної, експресивної, розмовної лексики та індивідуальних авторських рис; використання віддіслівних іменників, безособових і наказових форм дієслова; використання прямого порядку слів у реченні [10]. Юридична термінологія характеризується динамічністю, простотою, чіткістю, об'єктивністю, зрозумілістю, фактичною точністю, аргументованістю, узгодженістю [14, с. 13], тобто особливим формальним виразом, що обумовлює необхідність вибору доцільних засобів його відображення у юридичному тексті.

Для нормотворчої діяльності дотримання логічних вимог має вагомe значення. Текст нормативно-правового акту повинен мати логічну структуру і послідовність; вона має бути зв'язною,

точною, детальною, зрозумілою, інформативною, аргументованою, переконливою. Побудова нормативно-правового акту характеризується логічною, послідовною єдністю, яка досягається причинно-наслідковим зв'язком в межах як однієї норми права, так і в межах інституту права та галузі права.

Також важливим є відповідність положень нормативно-правового акту законам формальної логіки, а саме:

- 1) два взаємовиключних висновки не можуть бути одночасно істинними чи хибними;
- 2) будь-яке положення повинне мати точний і послідовний сенс, тотожний собі; достатньою підставою для твердження може служити інше, перевірене і доведене міркування;
- 3) положення не має бути суперечливим;
- 4) неприпустимість двозначності;
- 5) неприпустимість протиріч чи асоціацій у тексті акту;
- 6) усі міркування мають бути доведеними, а висновки – мотивованими.

Процедурні вимоги безпосередньо пов'язані із діяльністю суб'єктів правотворчості, правозастосування та правоінтерпретації. До зазначеної групи включаємо вимоги щодо послідовності, обов'язковості промудрації нормативно-правового акту, заборони зворотної сили у часі, стабільності, своєчасності та передбачуваності.

Послідовність. Вимога послідовності нормопроектної та правотворчої діяльності забезпечується завдяки стадійності процедури прийняття нормативно-правових актів. Процедура прийняття законів чітко закріплена Законом України «Про затвердження Регламенту Верховної Ради України» [15] проаналізувавши який можливо зробити висновок, що процес прийняття закону пов'язується з виокремленням наступних стадій: передпроектна, проектна, обговорення законопроекту, його підписання, оприлюднення та вступ у законну силу.

Обов'язкова промудрація. Офіційне оприлюднення є основним способом оприлюднення законів, що передбачає публічне оголошення тексту прийнятого закону в конкретному, офіційно опублікованому джерелі, що має офіційне юридичне значення і регулюється нормативно-правовими актами. Як наслідок, інформування громадян про прийняття акта є формою гарантії цих прав, необхідною складовою принципу верховенства права.

Заборона зворотної сили у часі – є однією з надважливих як конституційних приписів, так і вимог формальної визначеності. Ст. 58 Конституції України встановлює правило неможливості застосування зворотної дії в часі, крім випадків, коли акти пом'якшують або скасовують відповідальність особи [16].

Стабільність та своєчасність оновлення. Наступною суттєвою вимогою формальної визначеності є стабільність законодавства, що є важливою умовою забезпечення ефективності правового регулювання, довіри громадян до чинного законодавства та до держави загалом. Однак слід зазначити, що неможливо говорити про абсолютну сталість нормативно-правового акту, оскільки суспільні відносини є динамічними, тому законодавство має змінюватись у відповідності до змін у суспільних відносинах та суспільних потреб.

Передбачуваність. Формальна визначеність характеризується чіткою регламентацією суспільних відносин, зменшенням числа юридичних прогалин та колізій. Проте поширенням явищем є надмірна регламентація, про що свідчить значна кількість нормативно-правових актів, що регулюють один

і той же предмет. Важливо визнати, що дублювання є негативним явищем, яке впливає як на формальну визначеність, так і загалом на дотримання принципу верховенства права [17, с. 110–113].

Таким чином, домінування традиційного вузького підходу до розуміння формальної визначеності вимагає переосмислення щодо урахування змістовної та процедурної складової. Здійснений аналіз наголошує на необхідності формування комплексного підходу до визначення вимог формальної визначеності, який охоплює як зовнішні юридико-технічні аспекти і внутрішні структурно-системні аспекти нормативно-правового акту, так і інституційно-процедурні аспекти його прийняття та застосування. Зазначені вимоги формальної визначеності у своїй сукупності націлені на забезпечення реалізації функціонального призначення права у сфері публічно-правового регулювання. Формальна визначеність у праві є комплексною правовою характеристикою, що виявляється через низку взаємопов'язаних вимог, кожна з яких відіграє важливу роль у забезпеченні прав, свобод та інтересів людини та громадянина, правової стабільності, правової визначеності, верховенства права та ефективно-му функціонуванню правової системи в цілому. На нашу думку, досліджувані вимоги формальної визначеності доцільно розглядати як необхідний елемент регламентації публічної сфери, що ґрунтується на принципах законності, правової визначеності, правової стабільності та верховенства права.

Література:

- Матвєєва Ю. І. Принцип правової визначеності як складова верховенства права : дис. канд. юрид. наук. Київ, 2019. 220 с.
- Остапенко Г. З. Легальність, легітимність і правова визначеність у сучасних політико-правових реаліях 2022–2023рр. *Право України*. 2023. № 3. С. 54–71.
- Панкратова В. Принцип правової визначеності: загальнотеоретична характеристика: монографія. Суми. 2016. 185 с.
- Погребняк С. П. Вимоги до нормативно-правових актів, які впливають з принципу правової визначеності. *Вісник Академії правових наук України*. 2005. № 3 (42). С. 42–53.
- Биков О.М., Куракін Д.Д. Правове регулювання юридичних осіб публічного права. *Legal Bulletin*. 2025. № 15. С. 40–44.
- Романюк Є. О. Формальна визначеність права як підстава визначення меж людської свободи. *Молодий вчений*. 2014. № 5 (2). С. 95–98.
- Макаренко Л. О. Теоретичні закономірності дії правових приписів : дис... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 171 с.
- Головатий С. П. Верховенство права : монографія : у 3 книгах. Київ : Фенікс, 2006. Книга 2: Верховенство права: від доктрини до принципу. 653 с.
- Фуллер Л. Л. Мораль права. Київ : Сфера, 1999. 232 с.
- Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 № 3915-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2023 № 93.
- Луцький Р.П. Доктринальні ознаки позитивного права. *Альманах права*. 2020. Вип. 11. С. 52–56.
- Риндюк В.І. Проблеми законодавчої техніки в Україні. Теорія та практика: монографія. Київ: Юридична думка, 2012. 272 с.
- Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права: монографія. Харків : Право, 2008. 296 с.
- Ляшук. А.В. Стилї мови права: критерії виокремлення та характерні ознаки. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. Вип. 6(13). С. 10–14.
- Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 р. № 1861-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010.
- Конституція України : закон України від 28.06.1996 р. № 254 к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
- Коваленко Т. О. Надмірна конкретизація та невиправдана деталізація як різновиди юридичних дефектів земельно-правового регулювання. *Наукові записки НаУКМА*. 2012. Т. 144–145. С. 110–113.

Honchar Yu. Requirements for formal legal certainty in the field of public relations

Summary. The article emphasizes the need to rethink the dominant narrow approach to understanding formal certainty in national legal science and proposes a broader conceptual approach. It is argued that reducing formal certainty exclusively to the written consolidation of legal norms does not reflect the complexity and multidimensionality of this phenomenon. The author develops an expanded vision in which formal certainty appears as a complex property of law that integrates a number of interrelated requirements: formal, legal-technical, and procedural.

Formal requirements characterize the general features of legal norms – clarity and unambiguity of wording, stability and consistency within the legal system. Legal and technical requirements are related to the rules of norm-drafting and legislative technique, which ensure the logical structure, internal consistency, and systematicity of normative acts. Procedural requirements determine the transparency of law-making and law enforcement processes, including the obligation to officially publish acts, the accessibility of legislation, the prohibition of retroactive application of norms, as well as the predictability and consistency of legal procedures.

The substantive component of each group of requirements has been clarified and their significance for various areas of legal action has been demonstrated: rule-making, law enforcement, and legal interpretation. Particular attention has been paid to their role in ensuring the predictability, stability, and effectiveness of legal regulation, which ultimately shapes citizens' trust in the law as a reliable social regulator. The classification proposed by the author makes it possible to consider formal certainty not only as a technical characteristic, but as a fundamental property of law, which guarantees its systematic nature and protects individuals from the arbitrariness of power.

The scientific novelty of the study lies in the systematic combination of doctrinal, structural, and functional approaches, which made it possible to carry out a multidimensional analysis of formal certainty in the sphere of public relations. The results obtained contribute to the development of legal theory and are of practical importance for improving rule-making, increasing the effectiveness of law enforcement, and strengthening the rule of law.

Key words: formal certainty, requirements of formal certainty, formal requirements, procedural requirements, legal and technical requirements.

